

Ф. М. Рудич (Київ)

Інститут політичних досліджень: проблеми та перспективи

18 вересня 1990 р. ЦК Компартії України прийняв постанову «Про реорганізацію Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС», згідно з якою створено Інститут політичних досліджень ЦК Компартії України.

Редакція звернулася до його директора доктора філософських наук Ф. М. Рудича з проханням розповісти про минуле, сьогодення та майбутнє інституту, проаналізувати зроблене колективом, поділитися планами на найближчу та більш віддалену перспективу.

1. Шановний Феліксе Михайловичу, чи не могли б Ви хоча б коротко розповісти про найважливіші напрями діяльності новоствореного інституту?

Інститут політичних досліджень утворений згідно з рішенням XXVIII з'їзду Компартії України. Відбулася не просто зміна вивісок, як це бувало не раз в аналогічних випадках у недалекому минулому з іншими установами, а докорінна реорганізація, змінюються наукові пріоритети. Перед нашим колективом (а він нараховує трохи більше 40 науковців) стоїть завдання перетворити інститут в центр поглибленої теоретичної розробки проблем суспільного розвитку, аналізу та прогнозування процесів, що відбуваються в республіці і знаходяться в фокусі інтересів найширших мас суспільства.

Такі складні і відповідальні завдання, зрозуміло, можна успішно розв'язати лише спираючись на всебічне та глибоке вивчення історичного досвіду. При цьому слід рішуче відкинути догматичний та кон'юнктурний підходи до висвітлення історичного процесу, замовчування складних та суперечливих подій минулого, створення «білих плям» навколо гострих питань історії України та республіканської партійної організації.

Уже зараз колективом інституту інтенсивно ведеться робота по написанню чесної, правдивої і наукової історії Компартії України від її витоків до нашого складного і неоднозначного сьогодення. Час вимагає й дослідження діяльності інших політичних партій, течій та рухів нинішнього століття в республіці, адже в наші дні стала вже реальною багатопартійна система, і ми мусимо знати всі її переваги і недоліки.

Назріла необхідність посилити увагу до сучасних суспільно-політичних проблем, насамперед, до теорії наукового соціалізму. Є задум опублікувати серію праць представників соціалістичної думки і не лише тих, хто симпатизував або був прихильником більшовиків, а й їхніх опонентів.

Як і раніше, працівники нашої установи продовжать роботу над створенням правдивих політичних портретів відомих у недавньому і більш віддаленому минулому діячів, чиї імена тривалий час замовчувалися, або висвітлювалися традиційно тенденційно. Характерно, що одночасно з біографіями визначних партійних, радянських та військових діячів з'являються політичні портрети їхніх супротивників, які вели боротьбу з більшовиками. Це дає більш цілісну картину подій, процесів та явищ, що мали місце на Україні.

Важливим напрямом діяльності інституту є наукова розробка питань політичної роботи комуністів в умовах багатопартійності, коли первинні організації — будемо говорити відверто — втратили той керівний ідейно-політичний комфорт, що існував багато років. Тепер право на те, щоб називатися авангардом, комуністам доводиться виборювати у відверто антикомуністичних сил, а також у тих, у кого виникли сумніви щодо здатності Компартії України здійснювати керівну роль, вивести наше суспільство на шлях демократії, створення правової держави. За цих складних обставин необхідно діяти на основі наукового, всебічного аналізу через засоби масової інформації реальної ситуації, брати активну участь в агітаційно-пропагандистській роботі, більше працювати серед трудящих, тим паче, що колектив нагромадив певний досвід такої роботи.

Одним з важливих завдань є осмислення реального стану міжнародних відносин на Україні. З одного боку, не можна припиняти вивчення величезного без перебільшень досвіду, накопиченого у цій сфері в республіці, коли ще здійснювалася ленінська політика «коренізації», тобто в 20—30-ті роки. З іншого боку, конче потрібен постійний аналіз сучасної ситуації, а також програмних документів Компартії України, інших політичних партій в сфері міжнародних відносин. Нині маємо надзвичайно багато замовлень дати рекомендації у зв'язку з підготовкою нового Союзного договору. Ми прагнемо максимально задовольнити і ці запити.

Говорячи про реорганізацію інституту, варто зазначити, що до 1990 р. він був у системі створених у всіх союзних республіках філіалів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Після скасування цієї системи інститут підпорядкований виключно ЦК Компартії України. Однак в науковому і методичному плані нами підтримується органічний зв'язок з Інститутом теорії і історії соціалізму ЦК КПРС (колишнім Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС), широко провадиться обмін досвідом тощо.

2. У цьому році виповнюється 70 років з часу створення Комісії з розробки історії Комуністичної партії та Жовтневої революції на Україні (Істпарту), з якої бере початок літопис інституту. Читачам було б цікаво дізнатися про 70-річну історію цієї наукової установи.

Останнім часом не прийнято відзначати ювілеї. Воно й зрозуміло, адже навколо стільки повсякденних проблем, що не до свят. Але, напевно, і в житті кожної людини, і в житті колективу є етапи, рубежі, на яких неможливо не зупинитися, не замислитися над пережитим, не спробувати оцінити його.

Саме такий момент переживає нині Інститут політичних досліджень ЦК Компартії України. У лютому нинішнього року йому виповнилося 70 років. Ми вважаємо, що слід згадати про той шлях, що його пройшов інститут, адже історія його існування — це частина нашого складного і суперечливого минулого. Звертаючись до нього, насамперед нагадаю про те, як саме виникла наша установа. Після Жовтневої революції дослідження теорії та історії революційного руху стало одним із важливих напрямів суспільствознавчих пошуків. Велика увага, яка приділялася цим питанням, обумовлювалася низкою факторів.

По-перше, соціалістичний вибір народів Росії, перетворення Комуністичної партії у правлячу спонукав більшовиків до глибокого аналізу набутого досвіду революційної боротьби.

По-друге, поставивши собі за мету побудову соціалістичного суспільства в економічно відсталій, переважно селянській країні, в якій широкі народні маси були відчужені від політичного та культурного життя, партія намагалася подолати це відчуження розгортанням широкого спектра ідейно-політичних закладів.

По-третє, гостре ідеологічне протиборство з антисоціалістичними

силами як в країні, так і за її межами, вимагало захисту власних, марксистських уявлень про історичний процес. Першочерговим завданням партії в цих умовах стало створення системи марксистських наукових та навчальних центрів, що повинні були займатися збиранням, вивченням та публікацією теоретичної спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса, історико-революційних документів, підготовкою кадрів суспільствознавців-марксистів, дослідницькою роботою з теорії та історії революційного руху.

Величезну роль в створенні таких центрів та визначенні спрямованості їх діяльності відіграв В. І. Ленін. За його безпосередньою участю були створені Соціалістична Академія суспільних наук (з квітня 1924 р.— Комуністична Академія), Інститут К. Маркса і Ф. Енгельса. 21 вересня 1920 р. Рада Народних Комісарів РРФСР прийняла постанову «Про створення Комісії для збирання та вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії РКП». Створена комісія отримала скорочену назву Істпарт.

Ідея створення установи історико-партійного профілю знайшла живий відгук на Україні. 13 лютого 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У визнало за доцільне створити комісію з історії Компартії України, а також порушило клопотання перед Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про її законодавче оформлення. 6 квітня 1921 р. була прийнята постанова про утворення при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті «Комісії з історії Української революції та Комуністичної партії (Істпарт)».

Згідно з постановою члени Комісії призначалися Президією ВУЦВКу, яка також затверджувала голову, заступника та секретаря, що склали Бюро Істпарту. В перше бюро увійшли: С. В. Косіор, Г. І. Петровський, М. О. Скрипник (голова).

Виконання поставлених завдань вимагало чіткої організаційної структури та уточнення статусу Істпарту. Центральний Комітет КП(б)У прийняв у січні 1922 р. постанову про перехід республіканського Істпарту у відання ЦК. З березня 1923 р. Істпарт почав діяти на правах відділу ЦК КП(б)У.

Розвиткові науково-дослідної та публікаторської діяльності суспільствознавців республіки активно сприяв друкований орган Істпарту ЦК КП(б)У журнал «Літопис революції», перший номер якого побачив світ у листопаді 1922 р. у Харкові. Видання журналу було унікальним явищем у громадсько-політичному житті країни — у жодній із республік так і не вдалося налагодити вихід історико-революційних журналів. На сторінках журналу побачили світ багато статей, що не втратили свого історіографічного значення і до сьогодні.

У серпні 1929 р. Істпарт ЦК КП(б)У було реорганізовано в Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. У склад Інституту включався також Всеукраїнський музей Революції. Наприкінці 1929 р. в інституті на правах його відділу був створений Єдиний партійний архів КП(б)У, а в усіх округах республіки — місцеві архіви.

Коллективом інституту у 1933—1934 рр. було видано двотомну хрестоматію «Історія КП(б)У в документах і матеріалах». Хронологічно вона охоплювала період від зародження перших марксистських гуртків до закінчення громадянської війни. Однак розгорнути широку науково-дослідну роботу в цей час не вдалося. Соціально-політична атмосфера у суспільстві в кінці 20-х — в середині 30-х рр. все більше визначалася перманентними пошуками «класових ворогів», «націоналістів», «шкідників». Багато цікавих та перспективних починань дослідників було згорнуто. У 1933 р. припинив своє існування журнал «Літопис революції». Почалися кадрові перетряски, частина науковців була репресована. Серйозна наукова робота по суті на тривалий час була паралізована.

У 1940 р. було змінено назву інституту — він став називатися Український філіал Інституту Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП(б) — Інститут історії партії при ЦК КП(б)У. Під час Великої Вітчизняної війни — в цьому році минає 50 років з її початку — робота інституту була тимчасово припинена. Частина співробітників пішла на фронт, інші працювали у тилу. Із невеликого колективу інституту семеро — І. М. Євтушенко, П. Т. Калюжний, З. С. Лаврик, П. Г. Лисенко, М. С. Ролик, Ю. П. Чеботарьов, Л. Г. Якобсон — віддали своє життя за перемогу над фашизмом.

Підсумовуючи цей етап розвитку інституту, слід зазначити, що за 1922—1940 рр. було видано 84 праці, з них 26 збірників документів, спогадів, статей, 52 монографії і брошури, бібліографічний покажчик, том «Вчених записок», 4 фотоальбоми.

У листопаді 1944 р. інститут відновив свою діяльність. У перше повоєнне десятиріччя зусилля колективу були зосереджені, насамперед, на перекладі та виданні українською мовою творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна. Після XX з'їзду КПРС розпочався процес подолання сталінських схем історії партії, значною мірою активізувалися дослідження кардинальних проблем революційного руху на Україні. У 1956 р. інститут став називатися Інститут історії партії ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Оцінюючи розвиток нашої установи до середини 80-х рр., хотілося б підкреслити ось що. Не всім поколінням співробітників довелося працювати в однакових умовах. Але сміливо можна стверджувати, що за всіх часів були порядні і чесні вчені, які, власне, і підготували той прорив до істини, що його зроблено нашим колективом в останні роки.

В інституті плідно працювали відомі вчені М. А. Рубач, У. І. Рядніна, І. Д. Назаренко, В. М. Мазур, Ю. В. Бабко, В. М. Нем'ятий, В. В. Косолапов та багато інших. Добру пам'ять залишили науковці інституту П. М. Шморгун, Г. М. Мултих, В. С. Костенко, В. О. Замлинський та багато інших, які зараз працюють в інших установах або перебувають на пенсії.

Кращі традиції береже і примножує сучасне покоління. В інституті працюють члени-кореспонденти АН УРСР В. І. Юрчук та І. Ф. Курас, доктори наук Л. П. Нагорна, П. Л. Варгатюк, В. Ф. Солдатенко, М. І. Панчук, В. В. Сухарев, В. Л. Савельєв, В. І. Кучер, В. Г. Королько, О. А. Спірін, В. О. Трипольський. У нас працюють також 19 кандидатів наук, серед яких немало творчої молоді, талановитих людей, і ми віримо у їх наукове майбуття.

3. Повертаючись до нашого сьогодення, хотілось би дізнатися про внесок колективу інституту в роки перебудови у розвиток історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії Української РСР, видавничі плани на найближчий час.

Нинішній етап у розвитку нашого колективу характерний більшою творчою свободою, можливістю наукового аналізу широкого спектра актуальних і малодосліджених проблем. Протягом 1985—1990 рр. інститутом було підготовлено й видано близько 110 монографій і брошур. Саме у цей період поступово акцент почав зміщуватись на підготовку видань, що насамперед задовольняли б потреби широкого громадського загалу у з'ясуванні історико-політичних питань, які стали об'єктом гострих дискусій. Підсумком роботи саме у цьому напрямі стало видання збірників статей «Про минуле — заради майбутнього» (1989 р.), «Маршрутами історії» (1990 р.), документального видання «Голод 1932—1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів» (1990 р.). Ми не схильні переоцінювати зроблене, але фактом є те, що названі роботи викликали жвавий інтерес найширшого кола читачів. Щойно побачили світ книга «Сторінки історії Компартії України: запитання й відповіді», в якій, власне кажучи, є не тільки історія, а й спроба зафіксувати принципові моменти того, що В. І. Ленін на-

звивав історією сучасності, а також інформаційно насичений довідник «Компартія України: з'їзди і конференції», який містить спробу «перечитати заново», без замовчувань і напівправди, протоколи і стенограми найвищих форумів республіканської парторганізації, дати політичні портрети всіх її лідерів. У видавництвах знаходяться рукописи збірників статей «Історія в особах» та «Сторінки політичної історії України: події і люди». Гадаю, що вони також викличуть інтерес і матимуть суспільний резонанс.

У 1988 р. інститутом було розпочато серію видань протоколів і стенограм партійних з'їздів і конференцій. Друком вийшли протоколи I з'їзду КП(б)У, підготовлені до видання протоколи II і III з'їзду. Вони відрізняються від публікацій 20-х рр. насамперед тим, що в них відсутні будь-які кон'юнктурні правки. Це справді суто документальні і об'єктивні видання.

В останні роки саме життя примусило нас більш ґрунтовно займатися жагучими суспільно-політичними проблемами сьогодення. Одним з наслідків цього стала підготовка збірника статей «Роздумуючи про соціалізм: проблеми, концепції» та довідника «Сучасні політичні партії та рухи на Україні», який нещодавно вийшов у світ.

4. Крім підготовки монографій, збірників, документальних видань працівники інституту активно публікуються в наукових виданнях та пресі. З якими часописами та газетами інститутом налагоджені найбільш сталі зв'язки?

Насамперед з «Українським історичним журналом», а також журналами «Комуніст України», «Політика та час». Охоче надають свої сторінки для вміщення матеріалів науковців нашого інституту газети «Радянська Україна», «Правда України», «Робітнича газета», «Сільські вісті», «Вечірній Київ» та інші. Наші публікації зацікавили й новостворені видання — «Спілку», «Комерсант» тощо. Слід сказати, якщо підготовка статей та повідомлень для республіканських журналів поставлена у нас на серйозну планову основу і їх тематика заздалегідь узгоджена з редколегіями та редакціями, то публікація матеріалів у пресі носить довільний характер. Працівники інституту беруть участь також у радіо- і телепередачах, але тут у нас ще є багато резервів для активізації та поліпшення цієї роботи.

5. Зрозуміло, що для наукового переосмислення досвіду минулого, піднесення ролі історичного знання в суспільстві необхідні спільні зусилля широкої наукової громадськості істориків, вчених-суспільствознавців. Тому цікаво було б дізнатися, з якими установами найбільш плідно співробітнічає Інститут політичних досліджень?

Це досить різноманітне коло установ та організацій, які так чи інакше причетні до широкомасштабних завдань реалізації прийнятої ЦК Компартії України Республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії Української РСР. Насамперед, Інститут історії України, Інститут держави і права АН УРСР, Київський інститут політології та соціального управління, суспільствознавчі кафедри вищих навчальних закладів республіки, зокрема Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Ми ведемо плідне співробітництво з громадсько-політичним і культурним центром імені В. І. Леніна, головним архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР.

Сказане, як бачите, спростовує уявлення про інститут як «напів-закриту» установу. Колектив готовий до виконання відповідних науково-дослідних програм та праць спільно з іншими науковими закладами та суспільно-політичними організаціями. Ми прагнемо виступати координуючою установою, ініціатором наукових дискусій, «круглих столів» з гострих проблем як вітчизняної історії, так і нашого сьогодення.

6. Колектив інституту, як відомо, багато зробив для перекладу

і видання праць В. І. Леніна українською мовою та пропаганди їх серед трудящих республіки.

Це дійсно так. У нас є статистичні дані, що з 1918 р. до 1991 р. на Україні вийшло в світ майже 1432 книжкових видань творів В. І. Леніна загальним тиражем понад 35 млн. примірників, у тому числі 1052 видання українською мовою. Вагомий внесок у цю справу зробив інститут. На основі досягнень сучасного мовознавства, теорії і практики перекладу його колектив у тісному творчому співробітництві з Політвидавом України здійснив у 1969—1975 рр. підготовку і випуск Повного зібрання творів В. І. Леніна у 55-ти томах українською мовою. До 120-річчя з дня народження вождя було завершено видання Вибраних творів В. І. Леніна у 10-ти томах (11-ти книгах).

Говорячи про цей напрямок роботи, нагадаємо, що за участю інституту вийшли в світ твори К. Маркса і Ф. Енгельса українською мовою. Переклад і видання творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна далеко не технічна робота. Сприяючи ідейному озброєнню партійних кадрів, вона має важливе значення у контексті мовного та національного процесу на Україні. Хотілось би також підкреслити, що важливим напрямом діяльності інституту як був, так і залишається захист і пропаганда ленінізму, його гуманістичних цінностей, насамперед від нападок антикомуністично настроєних політологів та радянологів. Ми вважаємо, що головним нині є завдання здійснити об'єктивний й тверезий науковий аналіз всіх дискусійних, фальсифікованих проблем ленінської теоретичної спадщини. І зробити це належить висококваліфікованим професіоналам.

7. Ви сказали, що колектив інституту готує Нариси історії Компартії України. Не могли б ви трохи детальніше розповісти про цю роботу.

Виконуючи рішення XXVIII з'їзду Компартії України, Інститут політичних досліджень активізував роботу щодо поглибленого вивчення, переосмислення історичного шляху республіканської партійної організації. У березні завершено рукопис книги «Компартія України: від витоків до сьогодення». Вона складається з 10-ти розділів. На основі новітніх досягнень історичної науки, принципово оновлених, удосконалених підходів до дослідження минулого досвіду, в основу яких покладено вірність правді, об'єктивності, документальної аргументованості, а також вивчення нових джерел у книзі робиться спроба висвітлити складний, часом суперечливий історичний шлях розвитку Компартії України.

Слід сказати й про авторський колектив, до якого залучено майже 20 чоловік — як відомих істориків, так і здібну й перспективну молодь, яка заявила про себе в останні роки оригінальними і змістовними працями на історико-партійну тематику. Це своєрідне поєднання досвіду з ентузіазмом і прагненням до всього нового молодості. Саме такий підхід до вирішення важливих проблем, як показав досвід, часто дає хороші результати.

Видання нарисів історії Компартії України обсягом 25 друк. арк. масовим тиражем, як нам уявляється, сприятиме задоволенню зрелого громадського інтересу до подій вітчизняної історії, стане у нагоді ідеологічної діяльності партійних організацій. Вона також допоможе у викритті різного роду антикомуністичних спекуляцій, що значно посилюються останнім часом.

8. Широкому загалу читачів мало, або й зовсім нічого невідомо про те, що Інститут бере активну участь у реабілітації жертв сталінщини. Що б ви могли розповісти про цю благородну справу — відновлення історичної справедливості?

Інститут бере активну і предметну участь у справі допомоги Комісії Політбюро ЦК Компартії України по додатковому вивченню матеріалів, пов'язаних з репресіями, що мали місце на території республіки

у 30—40-х та на початку 50-х років. Зокрема, співробітниками інституту разом з працівниками КДБ УРСР підготовлені довідки у справах «Спілки визволення України», «Українського національного центру», «Контрреволюційної боротьбистської організації», матеріали по політичній реабілітації М. Г. Хвильового, М. О. Скрипника, багатьох діячів КПЗУ. За ініціативою інституту відмінено 12 післявоєнних постанов ЦК Компартії України з питань ідеологічної роботи, які відповідали сталінсько-ждановському курсові, спрямованому на придушення будь-якого творчого мислення художньої та наукової інтелігенції. Інститут політичних досліджень буде й надалі продовжувати цю копітку, але конче необхідну для нашого суспільства роботу.

9. Як відомо, інститут має хорошу джерельну базу не тільки для дослідження історико-партійної тематики, але й радянського періоду вітчизняної історії — архів ЦК Компартії України. Які зрушення відбулися останнім часом у його діяльності?

Архів ЦК Компартії України — колишній партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України — нараховує близько 200 тис. справ, які зосереджені в 129 фондах. Хронологічні межі сконцентрованих у ньому документів охоплюють практично період від Великого Жовтня і до наших днів. Працівники архіву дбають не лише про комплектування фондів новими надходженнями, забезпечення їх належної схоронності, але й приділяють велику увагу використанню документів Архівного фонду КПРС в інтересах розвитку історичної науки. Щорічно в читальному залі архіву працює від 300 до 400 дослідників і не буде перебільшенням сказати, що в кожній праці з історії Української РСР обов'язково використані матеріали нашого архіву — здебільшого документи ЦК, з'їздів, конференцій і пленумів Компартії України.

Особливо активно здійснює архів публікаторську роботу. Вже побачили світ, як зазначалося, протоколи I з'їзду КП(б)У, завершена підготовка протоколів II і III з'їздів КП(б)У та стенограми IV-ої Всеукраїнської партконференції. Помітною подією став випуск документального видання про голод 1932—1933 рр. на Україні. Колектив партархіву спільно з працівниками ЦДАЖР УРСР працює над підготовкою ряду нових збірників документів та матеріалів по найбільш актуальним та малодослідженим сторінкам радянського періоду в історії України.

Читачі «Українського історичного журналу», очевидно, помітили, що працівники архіву Компартії України стали частіше публікувати на його сторінках добірки маловідомих або й зовсім невідомих науковцям та широкій громадськості документів. Їх публікації все частіше з'являються і в інших виданнях, зокрема в «Ізвестиях ЦК КПСС», «Комуніст України», «Архівах України» та інших журналах.

10. Кілька заключних слів, Феліксе Михайловичу, на закінчення нашої розмови.

На сучасному етапі наш інститут ще перебуває у стадії докорінної перебудови, а це, погодьтеся, тривалий і складний процес. Можу констатувати, що на сьогодні ми вже не Інститут історії партії, але ще й не той Інститут політичних досліджень, яким він має бути в нашій уяві. Проте ми в постійному пошуку нових форм і методів роботи, і колектив сповнений готовності зробити все можливе, щоб принести якнайбільше користі нашому суспільству.

На це орієнтує і прийнята в березні ц. р. Постанова ЦК КПРС «Про реформу системи наукових та учбових закладів КПРС». В ній, зокрема, говориться про переорієнтацію діяльності республіканських інститутів на розробку сучасних проблем суспільного розвитку. Йдеться про вивчення історії і досвіду роботи партійних організацій, аналіз поточної суспільно-політичної ситуації, видання архівних документів.

Одержано 21.02.91.